

**Lect. dr. Gina Luminița Scarlat,
Facultatea de Istorie, Filosofie și Teologie,
Universitatea „Dunărea de Jos” din Galați**

FORMULĂRI DESPRE EPICLEZĂ LA SFÂNTUL IOAN GURĂ DE AUR

***Resumé:** Cette étude est axée sur l'analyse des deux types d'expressions en ce qui concerne l'épiclese et qui caractérisent la vision liturgique de Saint Jean Chrysostom. Elles sont complémentaires et mettent en évidence le principe de l'épiclese eucharistique et le mystère de la transformation eucharistique sous l'action de Saint Esprit.*

***Mots clés:** La Divine Liturgie, épiclese, Eucharistie.*

În explicațiile la diferite momente din Liturgia credincioșilor, Sfântul Ioan vorbește mai ales despre împreună rugăciune a preoților și a credincioșilor, participanți în diferite moduri, la aceeași „înfricoșătoare Taină”¹. Când comentează cuvintele de instituire, Sfântul Ioan afirmă identitatea „mesei euharistice” cu Cina cea de Taină. Nu vorbește de „simboluri”, ci de realitatea existenței Trupului Său în potirul euharistic: „Când cuvântul Lui spune: *Acesta este Trupul Meu*, să ascultăm și să credem și să vedem Trupul Lui cu ochii sufletului. Hristos nu ne-a dat nouă ceva material, ci în lucrurile materiale, toate sunt duhovnicești”².

Există pasaje în omiliile hrisostomice unde se insistă asupra originii Sfintei Euharistii și a efectului în timp, la fiecare Sfântă Liturghie, a

1. Sfântul Ioan Gură de Aur, *La II Corinteni*, XVIII, 3., PG 61, 527; trad. rom., Th. Athanasiu, *Comentariile sau tâlcuirea epistolei a doua către Corintheni*, ediție revizuită de Constantin Făgețan, Ed. Sofia, București, 2007, p. 171.

2. Idem, *La Matei*, LXXXII, 4, PG 58, 743; trad. rom., pr. D. Fecioru, *Comentariu la Evanghelia după Matei*, în vol. „Scrieri”, III, PSB 23, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1994, p. 934.

cuvintelor Mântuitorului de instituire, și altele unde acțiunea Duhului Sfânt este indispensabilă pentru prefacerea Darurilor³. În ambele tipuri de exprimări, Sfântul Ioan Hrisostom indică rolul principal al Săvârșitorului din planul nevăzut al jerfetei euharistice, și pe cel secundar, al slujitorului bisericesc. Cele două tipuri de exprimări sunt importante pentru hermeneutica liturgică, iar prezentarea lor ne va ajuta să înțelegem gândirea liturgică a Sfântului Ioan Hrisostom.

**Formulări care evidențiază
importanța momentului fondator
al Sfintei Euharistii**

„Acela Care a pregătit atunci masa aceea, Același o pregătește pe aceasta și acum. Cel care face ca acele puse înainte să ajungă Trup și Sânge ale lui Hristos nu este un om, ci este Însuși Hristos Cel răstignit pentru noi. Preotul stă împlinind **forma**[σχῆμα] și rostind cuvintele acelea, dar sunt puterea [δύναμις] și harul [χάρις] lui Dumnezeu. El a spus: *Acesta este Trupul Meu*. Aceste cuvinte **prefac** [μεταρρυθμίζει] pe cele puse înainte. Și după cum cuvintele acelea care au spus: *Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul* [Fac. 1, 28] s-au rostit o singură dată, dar se împlinesc cu fapta de-a lungul vremurilor, pentru că acele cuvinte au întărit firea noastră pentru facerea de copii, tot astfel și cuvintele acestea, rostite o dată, fac desăvârșită jertfa în fiecare zi în biserici, de atunci și până astăzi și până la venirea Lui“⁴.

„Preotul stă și împlinește numai forma [σχῆμαπληρῶν] și aduce rugăciunea [δέησιν], dar harul și puterea lui Dumnezeu le lucrează pe

3. Idem, *La vânzarea lui Iuda*, I, 6., PG 49, 380; trad. rom., pr. prof. D. Fecioru, în vol. „Predici la sărbători și cuvântări de laudă la sfinți“, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 2002, p. 56.

4. Idem, *La vânzarea lui Iuda*, I, 6., PG 49, 380 [Antiohia, ~ 395]; trad. rom., p. 56. Aceeași idee în omilia *La vânzarea lui Iuda*, II, 6., PG 49, 389-390; trad. rom., p. 71 [Antiohia, ~ 395]. Prefacerea este desemnată printr-un verb care semnifică schimbarea formei: μεταρρυθμίζει<μετα-ρρυθμίζω: „changer la mesure ou la forme, transformer; réformer, améliorer“, cf., A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français* (Le Grand Bailly), Rédigé avec le concours de E. Egger, revue par L. Séchan et P. Chantraine, Hachette, Paris, 2000, p. 1264; G.W.H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, Clarendon Press, Oxford, 1961, p. 860; Idem, *La Matei*, LXXXII, 5., PG 58, 7; trad. rom., p. 936.

toate [ἡ δὲ χάρις καὶ ἡ δύναμις ἐστὶν ἡ τοῦ Θεοῦ ἡ πάντα ἐργαζομένη]. El a spus: *Acesta este Trupul Meu*. Aceste cuvinte prefac cele puse înainte [Τοῦτο τὸ ῥῆματὰ προκειμένα μεταρρυθμίζει]. Și după cum cuvintele acelea: *Creșteți și vă înmulțiți și umpleți pământul* au fost cuvinte, și s-au făcut fapte, întărind firea noastră spre naștere de copii, tot astfel și cuvintele acestea, care au fost spuse, cresc continuu în har pe cei ce se împărtășesc cu vrednicie [τοὺς ἀξίως μετέχοντας]⁵.

„Tainele din fața noastră [τὰ προκειμένα] nu sunt fapte [ἔργα] ale puterii omenești. Domnul, Care le-a săvârșit atunci la cina aceea, Același le săvârșește și pe acestea acum. Noi preoții nu suntem decât slujitori; El este Cel ce le **sfințește** și le **preface** [ἀγιά ζων αὐτὰ καὶ μετασκευάζων αὐτός]⁶.”

Formulările menționate accentuează importanța momentului fondator al Sfintei Euharistii. Terminologia prefacerii, prin diversitatea ei, exprimă intenția autorului de a reda cât mai corect evenimentul dumnezeiesc, central al Sfintei Liturghii. Față de înțelegerea unilaterală a primului text, fără a se ține cont de toate exprimările hrisostomice despre epicleza Duhului Sfânt și de tradiția liturgică a Bisericii care atestă existența epiclezei pnevmatice în textul Sfintei Liturghii, a reacționat Sfântul Nicolae Cabasila, în comentariul său liturgic, acuzându-i pe latini că și-au fundamentat incorect opinia despre sfințirea Darurilor, exclusiv pe cuvintele de instituire⁷. În cel de-al doilea text, unde întânim același raționament, este introdus un detaliu referitor la rugăciunea epicletică, „forma” săvârșirii, referindu-se la rânduiala care include și invocarea pnevmatică, în urma căreia se „lucrează” prefacerea. În cel mai important moment al Sfintei Liturghii, Dumnezeu are rolul princi-

5. Idem, *La vânzarea lui Iuda*, II, 6., PG 49, 389-390 [Antiohia, ~ 395]; trad. rom., p. 71.

6. Idem, *La Matei*, LXXXII, 5., PG 58, 744 [Antiohia, ~388-390]; trad. rom., p. 935. Pentru prefacere a fost folosit un verb care semnifică procesul transformării: μετασκευάζων < μετα-σκευάζω: „arranger d' une autre façon; changer de vêtement; re-faire, réformer, transformer; (se) transporter”, cf. A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, p. 1265; G.W.H. Lampe, *A Patristic Greek Lexicon*, p. 860. Alt text de aceeași factură întâlnim și în *Omilia I la Rusalii*, 4., PG 50, 458-459; trad. rom., pr. prof. D. Fecioru, în vol. „Predici la sărbători și cuvântări de laudă la sfinți”, ed. cit., p. 208.

7. Nicolae I. Popoviciu, *Epicleza euharistică*, Editura Nemira, București, 2003, p. 116-118.

pal, iar omul este asistentul Său. Al treilea text explică faptul că preotul slujitor nu sfințește de la sine, prin propria lui putere Darurile puse înaintea, rolul principal avându-l Iisus Hristos, în calitate de Arhiereu sfințitor și transformator al propriei Lui creații⁸. Este un text profund, care exprimă ideea că Fiul lui Dumnezeu, Care este atotprezent și în-săși Viața [In 14, 6], Se face prezent prin Sfintele Daruri, în conlucrare cu împlinitorii testamentului Său spiritual de la Cina cea de Taină.

Aceste explicații nu exprimă concepția integrală, euharistică a Sfântului Ioan. Tot el este autorul unor texte care pun în lumină mai mult relația *preot – rugăciune – Dumnezeu* în cadrul prefacerii euharistice. Tradiția Bisericii, care exprimă modul cum s-a crezut, gândit și trăit în cadrul organizării ei, este un alt argument care atestă complementaritatea celor două tipuri de exprimări despre prefacerea euharistică. Adevărata lui înțelegere este cea tradițional-bisericească, care așează pe primul plan relația dintre Hristos și Duhul Sfânt în transformarea cinstitelor Daruri, subliniată și în textul anaforalei⁹.

Formulări despre relația rugăciune – epicleză în actul prefacerii euharistice

„Preotul stă în fața Sfintei Mese; nu pogoară [καταφέρων] foc din cer, ci pe Duhul cel Sfânt; se roagă vreme îndelungată [τὴν ἰκετηρίαν

8. În comentariul la *I Corinteni*, VIII, 1, Sfântul Ioan a scris despre raportul dintre starea morală a preotului și harul slujirii, eficient indiferent de scăderile lui. Având la bază o puternică motivație pastorală, Sfântul Ioan a insistat asupra lucrării harului dumnezeiesc și prin slujitori nevrednici, spunând că ei sunt doar instrumentele harului, în timp ce adevăratul săvârșitor este Arhiereul cel nevăzut, Domnul nostru Iisus Hristos. Sunt relevante cuvintele marelui părinte al Bisericii: „Acestea le zic ca nu cumva vreunul dintre cei de față, cercetând cu amănunțime viața preotului, să se smintească de sfintele slujbe săvârșite de el. Nu omul aduce ceva în sfintele slujbe, ci totul este lucrul puterii Dumnezeiești, iar el (preotul) este numai cel ce vă aduce la tainele credinței creștinești“, PG 61, 69; trad. rom., Th. Athanasiu, *Tâlcuiri la Epistola întâi către Corinteni*, București, 1908, ediție revizuită de Constantin Făgețan, Ed. Sofia, București, 2005, p. 81.

9. Sfântul Ioan Gură de Aur, *La Matei*, L, 3., PG 58, 508: „Nu era de argint masa aceea de la Cina cea de Taină, nici nu era de aur potirul din care a dat Hristos ucenicilor Sângele Său! Dar toate erau de preț, toate înfricoșătoare, pentru că erau pline de Sfântul Duh!“, trad. rom., p. 584; idem, 6, PG 50, 464; trad. rom., p. 214-215.

ἐπὶ πολὺ ποιεῖται], nu ca să se pogoare o flacără de sus, spre a mistui cele puse înainte, ci ca să se pogoare harul peste jertfă, spre a aprinde cu ea sufletele tututroa și a le face mai strălucitoare decât argintul înroșit în foc¹⁰.

„Când preotul stă înaintea Mesei, cu mâinile întinse la cer, chemând pe Duhul cel Sfânt ca să vină, și să Se atingă de cele puse înainte, e multă liniște [ἡσυχία]; e multă tăcere [σιγή] când Duhul dă harul, când Se **pogoară** [κατέλθη], când Se atinge de cele puse înainte; (...)”¹¹.

„Fără harul Duhului, niciodată n-ar fi Trupul și Sângele cel de Taină [σῶμα γὰρ καὶ αἷμα μυστικόν]. N-am avea preoți. Căci nici nu s-ar putea face aceste hirotonii fără **pogorârea** harului” [ἄνευ ἐκείνης τῆς ἐπιφοιτήσεως]¹².

Aceste texte exprimă gândirea clasică, patristică, despre epicleza pneumatică. Ele consună cu tradiția liturgică a Bisericii Răsăritene, pentru care momentul prefacerii cinstitelor Daruri are loc după rostirea cuvintelor de instituire, la rugăciunea de invocare a Duhului Sfânt. Sfântul Vasile cel Mare oferă o mărturie importantă în acest sens¹³. Din

10. Idem, *Despre preoție*, III, 4., PG 48, 642; trad. rom., pr. prof. D. Fecioru, în vol. Sfântul Ioan Gură de Aur, Grigorie din Nazianz, Sfântul Efrem Sirul, *Despre Preoție*, PG 48, Paris, 1862; trad. rom., pr. prof. D. Fecioru, Editura Sofia, București, 2004., p. 76; Verbul folosit pentru a indica acțiunea coborârii semnifică direcția precisă orientată în jos, cf., A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, κατα-φέρω: porter en bas, faire descendre, porter ou diriger en bas etc., p. 1058.

11. Idem, *Cuvânt la Crucea Domnului*, 3., PG 49, 397-398; [Antiohia, 393]; trad. rom., pr. prof. D. Fecioru, în vol. „Predici la sărbători și cuvântări de laudă la sfinți”, ed. cit., p. 85. Verbul folosit pentru acțiunea coborârii harului semnifică și revenirea lui, cf., A. Bailly, *Dictionnaire Grec-Français*, κατέλθη<κατ-έρχομαι: descendre, revenir, p. 1064.

12. Idem, *Cuvânt despre învierea morților*, 8., PG 50, 432; trad. rom., p. 71. Coborârea harului este desemnată printr-un termen frecventativ care indică repetarea ei în același loc, întrebuițat și în comentariul liturgic al sfântului Chiril al Ierusalimului.

13. Sfântul Vasile cel Mare, *Despre Duhul Sfânt*, XXVII, PG 32, 188B: „Care dintre sfinți ne-a lăsat în scris cuvintele epiclezei [ἐπικλήσεως], (care se rostesc) în timpul sfințirii pâinii (Sfintei) Euharistii și al potirului binecuvântării? Nu ne mulțumim cu acele (cuvinte), pe care le amintește Apostolul sau Evanghelia (și de aceea) înainte și după Euharistie zicem și altele, pentru că știm din învățătura nescrisă că au mare putere în săvârșirea Tainei”, trad. rom., pr. C. Cornițescu, în vol. „Scrieri”, III, PSB 12, Ed. I.B.M.B.O.R., București, 1988, p. 79.

perspectiva contemplativului, Sfântul Ioan a scris despre relația dintre preot și Duhul Sfânt din momentul „înfricoșător” al prefacerii euharistice. Participantul vede duhovnicește în jertfelnic [θυσιαστηρίω], preotul stând de față și pe „Duhul Sfânt zburând deasupra celor puse înaintea [προκειμένοις]”¹⁴, vederea lui Hristos fiind o dublă realitate, materială și spirituală. Sfântul Ioan nu minimalizează lucrarea preotului, pentru că amintește de rugăciunea pe care o face, însă vrea să arate că prefacerea în sine nu este rezultatul unei acțiuni omenești, ci dumnezeiești. Din acest motiv și în acest tip de exprimări, Sfântul Ioan evidențiază rolul Duhului Sfânt în prefacerea euharistică.

Ambele tipuri de formulări accentuează lucrarea dumnezeiască în prefacerea euharistică, dar nuanțele sunt diferite, datorită obiectivelor urmărite. Este necesară cunoașterea și înțelegerea limbajului teologic hrisostomic relativ la problema prefacerii, pentru că aceste explicații au fost preluate și aduse ca argument în privința relației *rugăciune euharistică – prefacere* în tradiția hermeneutică liturgică bizantină. Sfântul Ioan Hrisostom, perceput ca un părinte normativ al Bisericii, nu trebuie înțeles unilateral, ci în varietatea exprimărilor lui care, departe a diminua rolul slujirii preoțești în Sfânta Liturghie, reliefează acțiunea dumnezeiască în cadrul ei, la care preotul este părtaș. În secolul al XV-lea, primul text este adus de Sfântul Marcu Eugenicul al Efesului ca argument al importanței rugăciunii euharistice în tradiția liturgică răsăriteană, într-o scriere despre explicarea epiclezei pnevmatice¹⁵.

Dacă teologia romano-catolică a manifestat tendința de a acorda credit formulărilor din prima categorie a exprimărilor hrisostomice

14. Sfântul Ioan Gură de Aur, *La I Corinteni*, XXIV, 5., PG 61, 204; trad. rom., p. 255. Despre epicleza euharistică a mai scris Sfântul Ioan și în tratatul său despre preoție, cf. Cartea a III-a, 4., PG 48, 642; trad. rom., p. 76; Cartea a VI-a, 4., PG 48, 681; trad. rom, p. 169.

15. Marcu al Efesului, *Că nu numai din rostirea cuvintelor Stăpânului se sfințesc Dumnezeieștile Daruri, ci din rugăciunea de după acestea și din binecuvântarea preotului cu puterea Sfântului Duh*, PG 160, 1086CD, trad. rom., Marcel Hancheș, Cristian Chivu, Cornel Coman, Adrian Tănăsescu, Cristina Rogobete, Emanuel Dumitru, Marios Pilavakis, Caliopie Papacioc, în vol. Sfântul Marcu Eugenicul, „Opere”, vol., 1, Ed. Pateres, București, 2009, p. 398/399.

despre epicleză, teologia ortodoxă le-a asumat pe ambele, interpretându-le interdependent. Distincțiile făcute de Sfântul Ioan Hrisostom nu sunt antitetice, ci complementare, iar modul în care Sfinții Părinți ai Bisericii din cel de-al doilea mileniu creștin le-au receptat rămâne astăzi un model de teologhisire, care asumă hermeneutic tradiția ortodoxă, promovându-i spiritul în expresii multiple, care țin de personalitatea lor.